

SASHENKA KAMBERI

RRETH NEOLOGJIZMAVE NË VEPRËN E AGOLLIT

Veprën letrare të materializuar mjeshtërisht me mjete të zgjedhura gjuhësore duhet ta shohim si prurje të re jo vetëm letrare, por dhe gjuhësore. Pra, çdo vepër artistike është një tekst gjuhësor, ku pasqyrohet aftësia e tekstshkruesit për të latuar gjuhën, me të cilën ai synon të ndikojë mbi lexuesin. Në këtë kontekst, një vepër letrare nuk duhet vlerësuar vetëm në planin ideo-emocional, por ndër të tjera për thesarin gjuhësor, përzgjedhjen dhe përdorimin e kujdesshëm të fjalës, lidhjet e fjalëve që mundësojnë zgjerimin e sferës semantike të tyre, duke shfrytëzuar mundësitë shprehëse të gjuhës. Kjo e fundit ndikohet nga krijimtaria letrare e shkrimtarëve, por njëkohësisht ka ndikim të madh mbi ta.

Në punimin tonë do të ndalemi në fjalëkrijimet origjinale të D. Agollit, në neologjizmat semantike e stilistikore të krijuara nga afritë e pazakonta të fjalëve si dhe në njëfjalësimin e shumë njësive të pranëvendosura. Duke parë shkallën e lartë të vështirësisë në përcaktimin e një fjalë si të re jemi mbështetur në *ndjenjën gjuhësore, në ndjenjën e "së resë"*¹ që njësia shfaq.

Gjatë punës për realizimin e temës i jemi referuar krijimtarisë së shkrimtarit në prozë dhe në poezi, ku kemi vënë re se Agolli i jep rëndësi të veçantë përdorimit të leksikut, përzgjedhjes mjeshtërore të fjalës, lidhjeve e ndërthurjeve befasuese mes tyre, të cilat mundësojnë zgjerimin e paradigmave kuptimore duke çuar në shtimin e ngjyimeve dhe kuptimeve të reja. Autori nuk nguron të përdor fjalët jashtë përdorimit, formës a shoqërimeve të tyre të zakonshme. Jo rrallë në vargjet e tij, por dhe në prozë gjejmë harmonizime mes abstraktes dhe konkretes si: *atmosferë e plumbtë* (arka. 172); *ankthe zinxhirësh të hekurt* (*Fjala gdhend gurin*, f. 225), *vrava tradhëti me nervozizëm* (Poezi, f. 180) *gjumë i trëndafiltë*; *ëndrra kaltëroshe*; (*Udhëtoj i menduar*); *ëndrra të blerta* (Pelegriini f. 60) *heshtje e dhjamur* (Pelegriini f. 12) etj. Origjinaliteti i autorit qëndron në afrimin e papritur të fjalëve, të cilat i kalojnë kufijtë e të zakonshmes, duke zgjeruar sferën e tyre kuptimore dhe së bashku me përftesën e krijuar ai i hap udhë fushëpërdorimit të ri të fjalëve. Njëkohësisht me anë të tyre autori përfton stilema origjinale, të cilat mundësojnë krijimin e neologjizmave stilistikor.

Prof. Gj. Shkurtaj në vlerësimin e tij për punën fjalëkrijuese të D. Agollit shprehet: *Të para në tërësi, fjalët dhe kuptimet e reja në poezinë e tij*

¹ Sh. Islamaj, *Gjergj Fishta, Gjuha dhe stili II*, Prishtinë, 2012, f. 265.

janë të shumta dhe përbëjnë një ndihmesë për t'u përmendur, ky poet fjalëformimin e ka si mjeshtëri së cilës ia heq udhën qëmtimi e mbledhja e fjalës së bukur shqipe që ka populli.² Nisur nga praktika popullore dhe nga tradita krijuese, poeti jo vetëm zgjeron çerdhen fjalëformuese të fjalëve, duke shfrytëzuar modelet dhe strukturat që i ofrohen, por i pasuron ato me vlera të reja shprehëse, duke u shtuar ngjyrimet e reja stilistikore.

Në krijimtarinë e Agollit neologjizmat e mirëfilltë janë më të paktë në numër se neologjizmat stilistik, që do të thotë se ato më shumë se për të plotësuar fjalorin poetik shërbejnë për të krijuar efekt stilistikor. Pesha e tyre kryesore qëndron në krijimin e shprehësisë.

Vetëm në poemën "Pleshti" hasim një varg fjalësh të padëguara më parë, të cilat janë krijuar nga poeti për qëllime stilistikore. Gjetje origjinale janë emrat që Agolli përdor për "heronjtë" insekte: *Plluc, Pleshtuc, Pleshtan, Pleshteshë, Prrështan* për familjen e pleshtit dhe *Xixi, Xixo, Xixan* për familjen e xixëllonjës. Pra, gjithë antroponimia e përdor në poemë është krijim origjinal i poetit, i cili shkon më tej në krijimin e fjalëve të reja më të përgjithshme si: *pleshtor (e), thumbor, morrëri, pleshtëri, bilmesa, curumuc*.

Ca palo xixo bilmesa / Më fyen mblesë dhe mblesa!

Në botën pleshtore me gaz do dëfrefej! ("Fjala gdhend gurin" f. 176)

Neologjizma poetike me vlerë stilistikore, të kësaj natyre, poeti ka sjellë edhe në "*Balada e Rrush-Rushitit*", ku bimën e rrushit e shpirtëzon dhe e kthen në hero human. Ja si e përshkruan ai: "*Tre kapedanë u inatosën, / Me Rrush-Rushit Vreshtanë / Dhe me tërbim të madh vendosën / Ta fusin në hapsanë*". (Poezi, f. 455). Siç vihet re, këto fjalë specifike janë gjetje origjinale, të cilat përputhen me karakterin humoristik dhe tematikën e krijimeve të mësipërme.

Fjalët e reja poeti i krijon sipas gjedheve të ngulitura tashmë në gjuhën shqipe, duke përdorur mënyra të ndryshme krijimi. Fjalëformimi është një nga rrugët më prodhimtare të neologjizmave në veprën e Agollit, i cili përbën tipar stilformues. Vendin kryesor e zënë dukshëm fjalët me përbërje, por në fjalësin e neologjizmave agolliane hasim disa krijime interesante të ndërtuara me përngjitje e prejardhje.

Prejardhjen parashtesuese e hasin, kur autori krijon antonimen e papërdorshme të disa fjalëve. P.sh.: *zhvar* si e kundërt e fjalës *var*. Nga *muri kitarën do ta zhvar*/, thotë poeti. (Poezi, f. 103). ose, *fejesa e shfejesa* (Shkëlqimi...). *Me hijet e tyre hija e trupit të tij matet e çmatet*. (Udhëtoj...f. 108). Kjo është mënyrë e njohur e krijimit të çifteve antonimike në shqipe, por autori krijon njësi të reja, për të plotësuar çiftin antonimik. Këto neologjizma kanë nuanca të ligjërit artistik dhe është i dukshëm funksioni stilistik i tyre.

² GJ. Shkurta, *Pesha e fjalës shqipe*, Tiranë, 2009, f. 145.

Me prapashtesat **ar-tar** që është shumë prodhimtare në gjuhën shqipe, në krijimet e Agollit gjejmë fjalët: *gjëmimtar*, *plaga turbekulare*, etj.

Me **or-**, **tor-**: *pleshtor*, *kafshore* për *kafshatë*, *fantazor*, *fëmijëror*, *paqëtore*, *farkëtore*, *këngëtore* etj. *E dinja / se do të bëhej këngëtore / Çapkëneja e lagjes, Ajo që mbledhte çunat nën dritore*. Këto formime kanë semantikë më të zgjeruar dhe vlera shprehëse më të mëdha se fjalët analoge me to të formuara me prapashtesat *ar-*, *tar-*, të cila janë tashmë pjesë e leksikut aktiv të gjuhës letrare.

Njësitë që mbajnë autorësinë e poetit i gjejmë të përdorura si në poezi ashtu dhe në prozën e tij.

Emra që shënojnë vendin ku prodhohet a përdoret diçka, në krijimet e Agollit i gjejmë të formuara sipas modeleve të gjuhës së përbashkët, por njësia fjalëformuese e përdorur më parë plotëson nevojat shprehëse të shkrimtarit. si: *kukurectore*, *hamburgtore*, *wisktore* dhe *kectore*.

Një sere fjalësh të krijuar me prapashtesa aktive të shqipes si: *aromati*, *falmëri*, *përlotim*, *prushanë*, *vraparake*, *perversion*, *vreshtan*, *ylberon*, *i dhembshuruar*, *anadollian*, *ilirian*, *Mbrojeni dhe mos e vrisni ju njerinë*, / *As me hakmarrjen, as me falmërinë* (Pelegriini...f. 198). *Emrin e tij çuni im mban, emrin e tij ilirian*. (Poezi, f. 193) janë formime të autorit, të cilat rritin shkallën e shprehësisë në situatat ligjërimore ku përdoren.

Kemi vënë re se në vargjet e Agollit janë të pranishëm neologjizmat denotative, megjithatë për vetë natyrën e ligjëritimit të tij vendin kryesor e zënë ato konotative.

Femërorizimi i disa emrave të kafshëve e shpendëve me anë të prapashtesave është tipar që bie në sy në veprat e Agollit. Gjejmë përdorime të tilla si: *tigreshë*, *leopardeshë*, *elefantëshë*, *mijushkë*, *turtulleshë*, *pleshteshë* etj., por poeti nuk nguron të na japë dhe një formë mashkullore të shpendit që në shqipe përfaqësohet vetëm nga femërorja, *mëllënjë*, e cila në vargjet e Agollit del *mëllijani*. Të gjitha këto formime kanë të dukshme ngarkesën emocionale. Ato përdoren në raste humori a talljeje.

Neologjizma mbiemërorë të formuar nga mbiemërzimi i pjesores, gërshtuar edhe me mjete të tjera fjalëformuese të prejardhjes a të përngjitjes janë disa në krijimet e Agollit: f.v: *i bajamtë*, *i bronxëruar*, *i kokosur*, *i kuqëruar*, *i përbaltur*, *i motuar*, *i plakshëm*, *i përlotuar*, *i saponxjerrë*, *i sapobotuar*, *i shkretëtirtë* etj. P.sh. *Më nxori pushkën dhe e ngriti / Me sy të përlotuar*. (Udhëtoj, f. 291). Ndërsa me anë të konversionit krijon mbiemra si: *i thesartë*, *i limontë*.

Interesant është mbiemri *i pamort*, me të cilin poeti ka zëvendësuar mbiemrin *i pavdekshëm*.

Foljet: *dhëndëroj*, *xurxulloses*, *revizionoj* (*ka revizionuar*), etj., ndihen si të reja.

Sipas modelit *nëntokë*, i cili i përket gjuhës së njehsuar, autori ndërton fjalë origjinale me përbërje si: *nëndheu, nëndeti, nënoqeani, nënshkretëtira*.

*Dhe varrin e vet e humbi mes oqeanit. / Nëntoka, **nëndeti, nënoqeani, nënshkretëtira**,/ Në drithmat e tërmetit termobërthamor ! (Poezi, f. 642).*

Agolli iu jep shumë rëndësi përdorimit të onomatopeve, të cilat i përdor në funksione të ndryshme brenda frazave. Disa prej tyre si: *kuaknin, kërkëritje, kuakitje, prrësht* kërcëjnë, *frësht* dëfremjë etj. nuk i kemi hasur më parë.

Në ligjërimin e Agollit **kompozitat** përbëjnë tipar të dallueshëm dhe stilformues. Ato janë të shumta dhe të larmishme. Me sa duket nevojën për përshkrime të sakta, të holla e shpjeguese për nocionet, dukuritë, objektet, ngjarjet do ta plotësojë me njëfjalësim.³ Nuk është e vështirë të arrish në përfundimin se fjalëkrijimi zë një vend të rëndësishëm në fjalësin e Agollit, i cili është i pasur me shtresa të ndryshme leksikore. Grupin më të madh e përbëjnë kompozitat përcaktore, të cilat i gjejmë si epitete. Kryesisht ato janë ndërtuara:

Emër+emër: *botëkrijim, fytyrëflakë, gjoksmal, kreshtëhekur, mustaqespicë, qimekashtë, faqeblozë, zhurmëplumbi, trurabeckë etj. Mes erës / zemërake **zhurmëplumbi**! (Poezi f. 100).*

Emër+mbiemër: *dritëvogël, flokërrallë, fytyrëkuq, xhaketekaltri, thonjmëdhenj etj.*

Të bie në sy se këto kompozita më tepër shënojnë tipare të jashtme fizike dhe më pak cilësi të tjera. *Shpirin do t'ia merrte **faqeblozit**/ Si kafshore shpejt do ta gëlltiste;* (Udhëtoj... f. 90)

Emër+pjesore: *ballukengatërruar, djersëlarë, ditëndritur, moralhumbur, strehëvarur, veshvarur, qerpiknxirë, krifarënë, kallirënduar, viteshkurtër etj.*

E veçantë në fjalëkrijimet agolliane është se ato tingëllojnë si të njohura, kjo për faktin se njësitë përbërëse të tyre janë të njohura për lexuesin ashtu si dhe modelet fjalëformuese. Mjeshtëria shfaqet në efektin që shkakton mjeti i ri.

Duke u plotësuar dhe zgjeruar çerdhja fjalëformuese, pasurohet semantika e fjalës, sepse te fjala e përbërë trashëgohen një ose disa përbërës kuptimorë të njësisë a njësive të mëparshme, por megjithatë ajo është një fjalë e re me përbërësit e saj kuptimorë.

Megjithatë, vëmendjen e tërheqin ato krijime, që përfshihen në tekst jo sepse mungon fjala përkatëse për të emërtuar diçka, por se kërkohet të arrihet një efekt shprehës.⁴ Pjesa më e madhe e fjalëve të krijuara nga Agolli për mënyrën si janë ndërtuar e si funksionojnë në kontekstin letrar, si dhe për

³ Sh. Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000, f. 136.

⁴ Xh. Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999, f. 123.

ngjyrimin që mbartin perceptohen më tepër si përftesa stilistike. Këto kompozita stilistike vlerën e marrin në kontekstin e dhënë, pa pretenduar që ato të zgjerojnë sferën e përdorimit dhe të përfshihen në leksikun asnjans të gjuhës shqipe.

Në kompozitat mbiemërore të cilat kanë rolin e epitetit, vëmë re se gjymtyrët përbërëse kanë lidhje të figurshme mes tyre. Përmbajtja e tyre kuptimore nuk është shumë e kuptimeve të fjalëve përbërëse, por është përfutur një kuptim i ri, i cili i jep mundësi autorit të plotësoj kërkesat e veta estetike e poetike. Shumë nga kompozitat kanë marrëdhënie metaforike mes njërive ndërtimore, kështu që dhe fjala e re ka kryesisht kuptim të figurshëm. P.sh. në neologjizmat *moralhumbur*, *krifarënë* etj. njësitë kanë hyrë në marrëdhënie me njëra tjetrën jo me kuptimet e tyre të para.

Në romanin “Shkëlqimi dhe rënia e shokut Zylo” gjejmë disa neologjizma të krijuar me përbërje, që i përkasin stilit zyrtar administrativ: *raportshkruesi*, *fjalëshkëmbimi*, *karakterdobët*, *moralprishur*, *miradashësi*⁵.

Ndodh që kuptimin e aktualizuar të fjalëkrijimit autori e shpjegon me anë të një perifrazimi. *Këta janë përgjues fjalësh, ose më mirë fjalëpërgjues.* (Arka...f. 21)

Në krijimtarinë e Agollit, kryesisht në atë në vargje spikat një formë e re njëfjalësimi, nga pranëvendosja e fjalëve, dhe bashkëlidhja e tyre me vizë lidhëze si: *agimet-trëndafila*, *vjeshtë-piktore*; *pasqyrën-kristal*; *asfaltin-pasqyrë*; *përrua-nepërkë*; *zhurmë-plumbi*; *flokë-bore*; *dyfek-larë*, *yll-ar* etj. Në fjalëkrijimet e përmendura për qëllime poetike Agolli afron fjalë, të cilat kanë lidhje të figurshme mes tyre. Autori e zgjedh këtë mënyrë përngjitjeje për të shënuar koncepte të reja, të cilat nuk mund të jepen me një fjalë të vetme, por as me një grup fjalësh që do të kapërcenin kërkesat e poezisë.

Si përfundim mund të themi se krijimtaria agolliane liston fjalë që nuk i hasim në fjalorët e gjuhës shqipe, apo në leksikun e shkrimtarëve të tjerë shqiptarë. Agolli evidentohet në letrat shqipe si një prej individualiteteve krijuese që ka ndikim të dyanshëm si te lexuesi ashtu dhe në gjuhën shqipe. Duke qenë një njohës i mirë i gjuhës shqipe e mjeteve të saj shprehëse ai shfrytëzon të gjitha mundësitë për të orkestruar vepra origjinale. Pra, në krijimet letrare identifikohet një krijues shumë prodhimtar i shprehjes gjuhësore, eksplorues këmbëngulës në potencialin shprehës të gjuhës shqipe.

VEPRAT E SHFRYTËZUARA

D. Agolli, *Poezi*, Tiranë, 1970.

D. Agolli, *Udhëtojt i menduar*, Tiranë, 1985.

D. Agolli, *Pelegriini i vonuar*, Tiranë, 1993.

⁵ T. Osmani, M. Gero, *Mendime për gjuhën dhe stilin e Dritëro Agolli*, Gjuha jonë 1, Tiranë, 1991.

D. Agolli, *Shkëlqimi dhe rënia e shokut Zylo*, Tiranë, 1973.

D. Agolli, *Arka e djallit*, Tiranë, 1996.

BURIME BIBLIOGRAFIKE

Fjalori i gjuhës së sotme shqipe, Tiranë, 1980.

Gjovalin Shkurtaj, *Pesha e fjalës*, Tiranë, 2009.

Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999.

Xhevat Lloshi, *Njohuri për stilistikën shqipe*, Tiranë, 1987 Xhevat Lloshi,

Stilistika e gjuhës shqipe dhe Pragmatika, Tiranë, 1999.

Shefkie Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000.